

Király István mégis-morálja

A rendszerváltozást követő évtizedekben szinte teljesen kihullott az irodalmi tudatból és az irodalomtörténeti diskurzusokból Király István munkássága. A Kádár–Aczél-korszak művelődéspolitikai szerepet is vállaló formátumos tudósának a halála történelmileg egybeesett a rendszerváltozás radikális politikai fordulatával. Szimbolikus is volt ez az egybeesés: „felszabadultak” a Király hatalmi pozíciójával és marxista irodalomfelfogásával szembeni – korábban is hangot kapott – ideológiai és nemzedéki elutasítások. Sőt: leszámítva egy-két ellenvéleményt, ez a szembefordulás lekicsinylő, negatív szakmai ítéletté, esetenként rágalmazó légkörré és már-már tabusítássá „intézményesült”. Hogy ez szakmailag és történelmileg mennyiben volt érthető, mennyiben lett méltatlan értékrombolás és mennyiben törlesztő-bosszúálló revans, nincs terem szétszálazni. Mindazonáltal tény: szervesen összefüggött a kilencvenes évek és a 21. század első két évtizedének eleinte kinyíló, majd torzuló kulturális nyilvánosságával, az emlékezetpolitikai és ideológiai küzdelmek durvulásával.

Király munkásságának emlegetésében – néhány „csöndes”, tárgyyszerű és méltányos újraértékelési óvás mellett – igazi fordulatot csak kéziratos *Naplójának*¹ megjelenése és recepciója hozott 2017–2018-ban. Példátlanul

terjedelmes szakkritikai és publicisztikai visszhangja támadt a kötetnek, félszáz körüli recenzióval, esszével, tanulmánnyal, emlékezéssel – és persze erősen megoszló, ellentétes előjelű, de többségükben tanulságos véleményekkel. Közéjük tartozott Révész Sándoré is ezeken a hasábokon, a *Mozgó Világ* 2017/5. számában. A polarizált, esetenként indulatos felhangokat sem nélkülöző diskurzus iránya mindazonáltal a tárgyilagos művelődéstörténeti mérlegelés igénye felé mutatott: a túlutas esélyét kínálta a „nemzeti” és a „posztmodern” előjelű ítélezéseken csakúgy, mint az érzelmes, nosztalgiazó rehabilitációs kísérleteken. Ez az igényes szemléletváltozás látszik folytatódni a Király István születésének 100. évfordulójára megjelent publikációkban,² majd a Sárospatakon megrendezett tudományos emlékkonferencián (2021. október 15–16.).³ A korántsem csak irodalomtudományi, hanem nemzeti-emlékezetpolitikai érdekű Király-diskurzus a múltban, a jelenben és vélhetően a jövőben is sok minderről szól: a Mikszáth Kálmánról, Ady

² A centenáriumi alkalmából megjelent két legfontosabb kötet: Király István: *Petőfitől Tandoriig*. Szerk.: Agárdi Péter és Soltész Márton. Bp., Osiris, 2021. és *Király István öröksége. Írások tőle és róla*. Szerk.: Bolvári-Takács Gábor. Sárospatak, Zempléni Múzsza Alapítvány, 2021.

³ Tanulmányomat a Király István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett sárospataki tudományos emlékkonferencián (2021. október 15–16.) tartott előadás nyomán írtam. Teljes szövege a Mórocz Gábor által szerkesztett, 2022-ben megjelenő konferenciakötet számára készült.

¹ Király István: *Napló 1956–1989*. Szerk.: Soltész Márton. Bp., Magvető, 1987.

Endréről, Kosztolányi Dezsőről alkotott „belterjes” szakmai véleményeken túl a nemzeti kérdésről (például a két kommunista literátor, Pándi Pál és Király István viharos polémijáról), a nyilvánosság szerkezetéről, a nacionalizmus és a kozmopolita individualizmus mint „veszélyek” prioritási versenyéről, a szocializmus és demokrácia elveiről és gyakorlatáról s nem utolsósorban a humán kultúra jövőjéről.

A Király István munkásságával foglalkozó elemzések, kritikák, diskurzusok és értékelések döntően tematikai, szakmai, ideológiai, olykor egyenesen irodalompolitikai szempontból tették vizsgálat tárgyává a több mint három évtizede lezárult tudósi és ideológusi életművet (1921–1989). Magam itt szokatlan megközelítésre vállalkozom: Király *beszédmódjának, nyelvezete, stílusa mélyáramának*, illetve az ebből is rekonstruálható *nemzetpedagógiai felfogásának* megszólaltatására teszek kísérletet. Nem volt idegen ez a vizsgálati szempont magától Királytól sem, hiszen vers- és prózaelemzéseiben komoly (szinte élvezkedő) figyelmet szentelt a hangzók, a zeneiség, a metaforika, a szintaktika, az archaikus vagy éppen köznyelvi szóhasználat statisztikailag is dokumentált bemutatásának. Elviselik, sőt megérdemlik ezt a megközelítést az ő szövegei is, hiszen már korai munkáiban szembetűnő volt sajátos nyelvisége. Az értekező próza, a tudományos és a kritikai műfaj stílusnormáit gyakran saját képére, ízlésére formálta: érzékeny esszéstílussal, erősen retorizált hangvétellel, gyakran hevült publicisztikai beszédmóddal, szubjektivizált érveléssel élt. Előadásainak, nyilvános megszólalásainak stílusa egyre inkább áthe-

vítette írott, nyomtatott szövegeit is. Kialakult az a beszédmód, amelyet joggal minősíthetünk a *királyizmusok* prózastílusának. Számítógépes content analysis elvégzésére nincs lehetőségem (és kompetenciám), de kézműves, cédulázó, mások ötleteit is integráló adatgyűjtéseim nyomán érdemes bemutatni ezeknek a nyelvi királyizmusoknak, *neologizmusoknak* a példatárát és struktúráját.

Értekező próza vagy valami más?

A leginkább szembetűnő az *igekötösített igék* sűrű használata, gyakran szokatlan dinamikája. Mikszáth kapcsán az „elkicsinyült 67-es világ”-ról ír; Adynál viszont már „felhangzott göggel a kidacolt világ”. Sűrűn él az „elrasszizál”, az „elontologizál”, az „elabszolutizál”, az „elirracionalizál” igékkel, mozzanatosítva, sőt mozgósítva, láthatóvá téve ezeket az absztrakt fogalmakat. Királynál „fel-fénylik” egy pozitív érzület, és ezáltal „eletizálódik” egy-egy jelenség, az el-lentétező, rácsapó nyelvi módszerrel Király „meghendikeppel” más jelenségeket. Van, ami viszont „sugallódik”.

Furcsa *toldalékolásokkal, szóképzésekkel* ejti zavarba olvasóit Király, esetenként nyelvújítás korabeli megoldásokat elevenít fel, máskor meghökkentő neologizmusokkal tesz szemléletessé egy-egy tünetet. Régies szót elevenít fel a csupasza „növő”-vel (a „növekvő” helyett), tájnyelvi ízű a „kolonc” helyett a „kö-lönc” használata. Sok minden „életes” vagy éppen „jellemzetes” nála; a „velejárója” helyett szereti használni az „együttjárója”-t. Műelemzéseiben elsősorban a „versi személyiségre” figyel. Mód- és állapotathározói konnotációjú fogalma a kései Adynál a „vitettség”, Kosztolányinál a „le-

begtetettség”, vitapartnerek jellemzősek a „szemellenzőöttség”. Lukács Györgyben a „belesűrült emberi példát” méltatja, Czine Mihály esetében a „plebejizálást”, másoknál viszont bírálólag a „konformizálást”.

Emlékezetesek, olykor egyenesen meghökkentőek Király *fogalom- és metaforaalkotásai, szóösszetételei*. Ritkás használatú névszokat centrális elvi-erkölcsi-filozófiai-esztetikai, sőt történelmi kategóriákká emel: „másféleség, közelre nézés, távolra nézés, emberköltészet, szenvedés-érzékenység, távlatsejtelem, belátáserkölc, vendéglét, ellenvonulás, létértelemdráma”. Miközben az elemző tudós jól érzékeli egyes nagy Ady- és Kosztolányi-költemények *paradox* belső feszültségeit, ellentétező fogalmi-zenei-ritmikai szerkezetét, értekező prózájában ő maga is produkál hasonlókat: „mindennapok forradalmisága”, „népben, nemzetben gondolkodó internacionalista” (Lukács), avagy „gyötrődve menekvő patriotizmus”. Hol meghökkentő, hol bensőséges, hol bizarr, hol viszont átélhetővé érzékenyített teoretikus szókapcsolatokká rögzültek az ilyenek és az ezekhez hasonlók Király szótárában. Egy részük talán maradandóan beépül a kulturális diskurzusokba, sőt akár a köznyelvbe, más részük erőltetett, ideologikus, a belső feszültségtől szétrobbantott metaforaként, modoros leletként hullik át az idő rostáján.

Király talán legismertebb etikai-fogalmi metaforája a *mégis-morál*. 1970-es Ady-könyvében vált közismertté. Érzékeny és érzékletes szókapcsolat, de túlzottan gyakori, már-már közhelyes használata rontja hitelét, gyengíti evokatív erejét. Kár érte, hiszen találóan ragadja meg a magyar nemzeti kultúra *egyik* jelleg-

zetes irodalmi vonulatának attitűdjét, „antropológiai” karakterjegyet a protestáns prédikátoroktól Zrínyi Miklóson, Kölcseyn, Vörösmartyn, Petőfin, Madáchon át Adyig, József Attiláig, Radnóti Miklósig, sőt Németh Lászlóig. Csak ne válják belőle rögzített nemzetkarakterológiai norma, irodalmi kánon, mindenre ráhúzható skatulya. Király nem ezt akarta, nála a minőségelv dominált, de vulgarizálónál bizony előfordul, hogy közhellyé, panellé szürkül. A „mégisdac”, a „konok vállaló hűség” és más szinonimák, rokon jelentésű szókapcsolatok más kultúráktól sem idegenek, a „trotz alledem”, a „csakazértis” Eduard Bernstein óta például benne van az európai baloldal érték- és szótárában. Király Szerb Antalnál olvashatta (ha nincs is bizonyíték az intertextusra). Pedig ennél a „nemzetietlen” zsidó munkaszolgálatosként elpusztított esszéistánál ugyanolyan erős a „mi a magyar?” kérdése iránti fogékonyság (ha válasza más is rá), mint a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* című gyűjtemény szerzőinél,⁴ avagy a József Attila, Fejtő Ferenc és Ignó Pál szerkesztette *Szép Szó* két tematikus kötete esetében.⁵ Szerb is kereste irodalomtörténeti munkáiban a magyar kultúra sajátosságait és jellegzetességeit, a „magyar eidost”. 1939-es *Keserű pohár* című írásában, a Zrínyi–Kölcsey–Vörösmarty–Madách-vonulat jellemzéseként így fogalmaz: „Az irodalom a lélek válasza a sorsra. A magyar irodalmon végighúzódik gerinc gyanánt, férfias felelet gyanánt egy királyi gon-

⁴ Bp., Magyar Szemle Társaság, 1939.

⁵ *Mai magyarok régi magyarokról*. Bp., Cserépfalvi, 1936. és *Mi a magyar most?* Bp., Pantheon, 1937.

dolat. Nem is gondolat, kevesebb vagy több annál: a gondolkodásnak, a világ tudatosításának egy alapformája; egy lelki kiállás a dolgokkal szemben, ami speciálisan magyar. Ez adott erőt régi nemzedékeknek a maihoz hasonlóan súlyos, a nemzet létét mérlegelő éjszakákon. Úgy nevezném: az »és mégis« világnézete.⁶ Ez a személyes élmény megjelenik Királynak a háborús évekről szóló emlékezéseiben, de kitágítva végig jelen van irodalmi tanulmányaiiban, mindenekelőtt Ady-könyveiben, verselemzéseiben. Király révén vált jellegzetes szakmai, sőt tágabban: magyar magatartás-mértékké, kategorikus imperativusszá a *mégis-morál*.

Király beszédmódjának jellegzetességei közé tartoznak sajátos *szintaktikai megoldásai*. Gyakran kezdi mondatait erős, mozzanatos igei állítmánnyal, máskor szívesen él egy-két szavas hiányos névszói mondatokkal. A dacos, ellentétezően retorikus mondatszerkesztés nála a „nem..., hanem...” helyett a „nem..., de...” keménységét részesíti előnyben. Élőbeszédeiből, interjúiból az írott szövegekbe is átkerült az „itt”-tel való mondatkezdés, valamint az „adott volt...” intonációjú érvelés. Király pontosan látta írástudó önmagát, amikor tükörbe nézett: „magamévá tettem Karácsony Sándor tételét: a magyar stílus fő jellegzetességének véltem a képes beszédet s a mellérendelést”. Keresztury Dezsőről, kedvenc tanáráról írja ezt, akinek beszédmódjával szemben ő, a tanítvány ellentétes stíluseszményt képviselt: „A képek vonatkozásában pedig os-

torozta a »metaforitizst«: az általam mintának tekintett Németh László-i »barokkosan tág lélegzetű« nyelvről, általában minden »patetikusan izzóvá hevült« stílusról, »a képes beszéd mérték nélküli kultuszáról« csak bírálóan szólt.⁷

Ennek az erősen metaforizált és retorizált, érzelmekkel telített beszédmódnak látszólag ellentmondva ugyanakkor igen erős Király fogalmi-logikai kategória-rendszere, *duális vagy triadikus érvelési módszere*. Kedveli a kanti-hegeli háttérű filozófiai konstrukciókat, különösen amikor tagolnia kell Ady, Szabó Dezső, Németh László és Kosztolányi világképének összetevőit, átalakulását. *Lineáris, sőt gyakran teleologikus írói fejlődésképeiben*, eszme- és habitustörténeti áttekintéseiben sűrűn használ antropológiai és etikai terminus technicusokat. Szembeállító kettősségekbe, alternatívákba rendezi el a világot, a magatartásokat és világképeket – többnyire találó és szemléletes kategóriákkal: például személyiségetika/társadalometika; kollektívizmus/individualizmus; önmegvalósítás/prométheuszi magatartás; önépítéserkölc/szolgálatmorál; ezoterikus-doktriner baloldaliság/plebejus-szabadságharcos hazaszeretet; kozmopolitizmus/nacionalizmus; oromtermészet/alanttermészet; makro-otthonosság/mikro-otthonosság. Max Weber nyomán használja a célracionális/értékracionális gondolkodást; gyakori ellentétként a szupranacionalizmust és a patriotizmust.

⁶ Szerb Antal: *A varázsló eltöri pálcáját*. Szerk.: Bodnár György. Bp., Magvető, 1961². 459–466. (460.)

⁷ Király István: *Egy tanár portréja. A nyolcvanéves Keresztury Dezső*. [1984] In: Uő: *Utikeresések*. Bp., Szépirodalmi, 1989, 186–212. (187–188.)

Olykor egyetlen fogalomba is paradox ellentétet integrál, ilyen például „a mindennapok forradalmisága”, amely annak idején, az 1970-es évek derekán – Kádár János személyes véleményét kivéve – ellenérzéseket váltott ki szinte minden politikai oldalon. Jól mutatja be e kategória korabeli ideológiai és propagandakontextusát Pap Milán közelmúltban megjelent könyve.⁸ A 80-as években Király már úgy árnyalja ezeket a fogalom-párokat, hogy igyekszik felszámolni hierarchikus értékrendjüket, mindenekelőtt elismeri a kollektívum és az individuum „egyenrangúságát”. A kései Ady-lírárt elemző könyvének⁹ szerkezete „a távlat három változata”: a „természeti”, a „történelmi” és az „antropológiai optimizmus” szerint épül. Az ún. természeti optimizmuson belül további három típusra bontja a legjellegzetesebb verseket: a) kozmikus, b) biológiai, c) kreatív optimizmus. A történelmi optimizmusnak két versmodellje van; az antropológiai szintén: a nembeliségélmény és a lényegiségélmény. A szerelmi boldogság adys változatait szintén két típusba rendezi: „az otthon érzete” (ezen belül: a) egység tudat, b) biztonságtudat – agapéérzés), valamint „az ünnep érzete”. Lukács Györgyről fogalmazott miniportréjában háromféle etika felől mutatja föl a tudós példáját: „teljesség etika”, „társadalometika”, „gondolatetika”.¹⁰ Több

⁸ Pap Milán: *A párttal, a néppel... Eszméék és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. Bp., Mathias Corvinus Collegium, 2021. 161–182.; 272–275.

⁹ *Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914–1918*. Bp., Szépirodalmi, 1982. 1–2. kötet.

¹⁰ *Az emberi példa. Vázlat Lukács Györgyről*. [1985] In: Király István: *Petőfitől Tandoriig*. Szerk.: Agárdi Péter és Soltész Márton. Bp.,

helyütt is tipologizálja az etikákat, morálokat: „érzületetika, felelősségetika, érdeketika, fogyasztói morál” stb. Bőségesen idézhetném a Kosztolányi-könyv fejezetcímeit, logikai-terminológiai szerkezetét. Hasonlóképpen a Németh Lászlóról szó nagy tanulmányokét, de az eddigiekből is látható, hogy Király ezekkel a fogalomalkotásokkal, tipologizálásokkal, szerkezeti tagolásokkal áttekinthetővé teszi a pályaképeket, szemléletesé a műelemzések „üzeneteit” és egyúttal didaktikusan rögzíthetővé az írói, költői világképek struktúráját, illetve történelmi alakulását. Ugyanakkor ez a párhuzamokra, ellentétekre, többosztatú tagolásra építő „geometrikus” szerkesztés esetenként felidézi az erőltetett, mechanikusan szakaszoló, teleologikus értelmezés veszélyét is.

A filozófiai-etikai keretezést a leglátványosabban Lukács György ihlette: *Az esztétikum sajátosságának* fogalomrendszere éppen az Ady-monográfia írásakor, az 1970-es évek második felében termékenyítette meg Király irodalomszemléletét. Ehhez természetesen akkorra, az 1940-es évek második felétől kezdve már erős alapozást jelentett Lukács és Révai Marxra hivatkozó realizmus-kanonja. Most az „emberi lényeg”, a „nembeliség”, a „partikularitás” és a „különösség” fogalmi is beépültek Király elemzéseibe és értelmezéseibe. Az előbbieket, a közvetlenül marxi eredetűeket talán nem mindig jól használja; az utóbbiakat, a „partikularitás” és a „különösség” szofisztikáltságát viszont az „otthonosság” és az „otthonra-találás” metaforáival humanizálta, tette „fogyaszthatóvá”. Király tehát

nem a tudományos jellegű értekező prózában beszél és ír, nem a Lukács által jellemzett dezantropomorfizáló társadalomtudományt műveli, hanem egy erősen személyes, érzelmi töltésű, metaforizált, esszéizáló-etizáló hangvételű nyelvezetet. Az igekötősített aktivista szófüzések, az érzelmekkel telített metaforikusság és az erős „ember”-retorika („Oh, Mensch!”) okán akár *expresszionista esszéprózának* is minősíthetjük Király beszédmódját. Nem tudománytalannak, „csak” olyannak, ami egyúttal ellenpólusa az egyre jobban magába zárkózó irodalomtudomány gyakran belterjes, életidegen, szcientista nyelvének.

Király emellett nemcsak hogy többnyire egyes szám első személyben fogalmaz, hanem gyakran él a személyes *önéletrajzi referencia* megnevezésének eszközével is. Különösen szembetűnő ez a *Napló*,¹¹ avagy a most publikált *Életútinterjú* sűrű szövegét lapozva.¹² Kabdebó Lórántnak adott interjújában mondja: „minden [...] írásomnál ott éreztem például még ma is a témához elvívó személyes indítást”.¹³ Másokról, példaképeiről, mestereiről, barátairól olyan empátiával, azonosulással rajzol portrékat, hogy az időnként már-már projekciónak tűnik, sajátos-vágyott önarcképnek. Kosztolányi Dezső, illetve Esti Kornél éjszakai „énje” például a nihil, a hedonizmus, a sötétség és

az irracionizmus kísértéseire felel, ezek „nappali” levezeklése. Németh László, Keresztury Dezső, Czine Mihály alakjába nem csupán belelátja, belevetíti saját erkölcsi, tanári és személyiségvonásait, tépelődéseit, hanem paradigmaticus értékeként mutatja föl azokat. A peremhelyzet, a szégyenérzet, a bűntudat, a vezeklés, a damaszkuszi út, az ellenvonulás, a bujkálás Király saját életeseményeitől is ihletett fogalmak, érzületek, metaforák. Nagy László versét (*Versben bujdosó*) parafrázálva: olvasóként mint arcképekben bujdosó esszéistával is diskurzust folytathatunk Királlyal. Tandoriról írja, de önmagára is vonatkoztatja: „Az írás egyben expedíció: személyiségkeresés, út önmagunk felé. A kereső ember kettős ismérve tűnik fel folyvást írásaiban: egyrészt a keresés művészi helyzete, másrészt a keresés jellegzetes tette: a feszült gondolkodás.”¹⁴

A legközvetlenebbül Ady, Németh László és Lukács György hatott Királyra. Adytól a protestáns kisúri habitus, az erős, lázadó patriotizmus, a „kurucosság” épült be személyiségébe. Németh Lászlótól „örökölte” a sárospataki kálvinizmus energiáját, a népi irodalmi tradíció iránti elkötelezettséget, az irodalmi tudat átétizált és metaforizált jellegét. Megérezte a Németh László 1939-ben történetileg veszélyesen elhibázott *Kisebbségben* mélyén parázsló jogos társadalmi indulatot, vitatkozva korrigálta, és a centrum/periféria erőterébe helyezte a „peremvidéki öntudat” morális értékét. Olykor azonban gyengítette

¹¹ Király István: *Napló 1956–1989*. Szerk. Soltész Márton. Bp., Magvető, 2017.

¹² *Interjú Király Istvánnal* [1989]. Készítette: Széchenyi Ágnes, jegyz.: Katona Ferenc; szövegmond.: Mórocz Gábor. In: *Király István öröksége. Írások tőle és róla*. Szerk.: Bolvári-Takács Gábor. Sárospatak, Zempléni Múzsa Alapítvány, 2021. 11–162.

¹³ „A háború vége”. *Beszélgetés Kabdebó Lóránttal* [1980]. In: Király István: *Útkeresések*. Bp., 1989. 392–411. (401.)

¹⁴ *Egy befogadói élmény nyomában*. [1988] In: Király István: *Petőfitől Tandoriig*. Szerk.: Agárdi Péter és Soltész Márton. Bp., Osiris, 2021. 444–476. (457.)

ennek hitelét, amikor anakronisztikusan kezdte túlhasználni az „anti-imperializmus” fogalmát.

Lukács Györgytől – a már említettek mellett – a marxista szemlélet szigorát, a realizmus-pártosság-népiség „triádját”, a Petőfi-Ady-József Attila „szentháromságot” vette át. Politikai krédóként és testamentumként viszont a kommunista filozófus „Right or Wrong, My Party” attitűdjét tette magáévá. Egyik utolsó, a politikai rendszerváltást megérező tanulmányában az 1949-es „Lukácsperben” elmarasztalt és egy időre elnémított Lukácsról azt írta: „a siker [...] csak a politikai tettek súlyát méri – a gondolatokét nem. Ami politikailag elbukott, teoretikusan még érték maradhat.”¹⁵ Magára is vonatkoztathatta ezt Király.

Németh László nemzetkaraktológiai szenvedéllyel átítatott pedagógiai küldetésstudata Király lelkesz édesapjának kálvinista világképén és retorikáján átszűrve hatott rá. A „minőségiszocializmus” Németh László-i ideológemája 1945-től a frissen elsajátított marxista–szocialista tanokkal vegyült, majd – történelmi-politikai törésektől traumatizálva, de élete végéig – egy *kommunistikus utópiává*, és bár rezignált, de „*csakazértis*” meggyőződéssé rögzült.¹⁶ Az *Életútinterjú*-ban megvallja: a marxista broszúrákat, majd komolyabb írásokat olvasván az

1945–1946-os világtörténelmi fordulatban bekövetkezett kommunista „megtérése” valamiféle hitbéli szükségletet is kielégített, valláspótlékká vált, majd evilági mindenség- és teljességigénybe fordult át.¹⁷ Kortárs és utókor ugyan vitatkozott ezzel, el is utasíthatta, de a 21. század elején – fél évszázad történelmi tapasztalatai birtokában – méltatlan lenne megvonni Királytól a szemléleti-etikai folytonosságtudata, identitása, irodalomszemlélete iránti emberi és művelődéstörténeti megértésünket, tiszteletünket.

Erősen hatottak Királyra a hangtani, szófaji, ritmikai, retorikai, stilisztikai, szemiotikai műelemzési technikák (főleg Fónagy Iváné), a strukturalizmus módszerei is, miközben – olykor túlhajtott – ideológiai vitát folytatott e módszerek szemléleti, világnézeti hátterével. Líraelemzései többnyire briliánsak, de a statisztikai számítások értelmezéseit esetenként alárendeli a költemény üzenetéről kialakított prekonceptiójának. Egyes költemények fogalmi-logikai és zenei-metaforikus síkjainak szembeállításai, az utóbbi fölruházása a „mégis-morállal” pedig helyenként sematikus módszerré szürkült. Király nyelvileg is, szemléletileg is sajátjává érlelte tudós és esszéista elődei nemzeti irodalomtudatának számos értékét. Minden vitatható elemével és eredményével együtt sem minősíthetjük azonban *eklektikus*, szerzetlen irodalomfelfogásnak az övét. Ám valamiféle *szintetizáló*, kanonizálható módszernek és értékrendnek

¹⁵ Lukács György útja a magyarsághoz. [1988] In: Király István: *Petőfitől Tandoriig*. Szerk.: Agárdi Péter és Soltész Márton. Bp., Osiris, 2021. 513–554. (553.)

¹⁶ Ennek egyik legutolsó dokumentuma a Szabó B. Istvánnal 1987-ben folytatott rádiós beszélgetés (Erkölc – irodalom – politika), valamint Balogh Ernő: *Negyvennégy éve vagyok kommunista. Beszélgetés Király István akadémikussal*, Új Fórum, 1989/1. (június–július), 4–10. Lásd erről:

¹⁷ Mórocz Gábor: *Király István Németh László-képének változásai*. In: *Németh László a magyar művelődéstörténetben*, szerk. Balogh Csaba és Falusi Márton, Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020, 117–130. (120.)

sem, amire a 20. század első felében a *nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlés-normáját* kidolgozó Horváth János tett nagy formátumú, de antimodernként avuló kísérletet. Király irodalmi diskurzusa az évtizedek során *integratív*, önkorrekciókkal átszótt, befogadóvá tágult, módszertanilag korszerűsödött. Olyanná, amelybe az 1980-as években Kosztolányi, Pilinszky és Tandori nihiltől, részvétől, vallásosságtól, egzisztenciális veszélyeztetettségtől átszótt irodalmi világa is belefért, miközben világnézeti-politikai krédója önérzetesen szocialista maradt.

Király beszédmódjának, portréalkotó stratégiájának és verselemzési technikájának egyénies sajátosságát jól érezték, szerették vagy éppen kifigurázták egykori hallgatói, olvasói. Találó példa rájuk D. Magyar Imre 1970-es évekbeli bravúros Király-paródiája.¹⁸ A szerző lábjegyzetéből idézek: „E szöveg első változatát még debreceni egyetemistaként írtam a hetvenes évek közepén egy szakestre. Király István emberként is, tudósként is nagy hatással volt rám, nyilván ez ellen védekeztem. Nagyvonalúságát bizonyítja, hogy mikor megmutattam neki, tanácsokkal látott el.”

Az irodalomtörténet-írás hivatása és a nemzetnevelés

Király beszédmódja, stílusa nem pusztán külön, egyszerre archaizáló és neologizáló nyelvhasználat, hanem szerves velejárója irodalomszemléletének. Az *egyik domináns magyar kulturális tradíció* folytatása – sajátos

eszközökkel. A felvilágosodás kora óta folyik nemzeti kultúránkban a látens vagy manifeszt vita arról, hogy *mi a szerepe az irodalomnak – és rajta keresztül az irodalmi tudatnak, a kritikának, az irodalomtörténet-írásnak – a társadalomban, a kultúrában, a nemzet életében*. A nemzet és az irodalom viszonyáról folyó évszázados vita hullámzó dinamikája ma sem lanyhul, ha természetesen ritmust, hangnemet váltott is. Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Toldy Ferenc, Arany János, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Babits Mihály, Ignótus, Fülep Lajos, Horváth János, Kornis Gyula, Lukács György, Révai József, Németh László, Illyés Gyula, Klaniczay Tibor, Sötér István, Németh G. Béla, Dávidházi Péter vagy éppen az ún. posztmodern, recepcióesztétikai–hermeneutikai irodalomtudomány (nálunk főleg Kulcsár-Szabó Ernő iskolája) sokféle, egymással olykor élesen ütköző választ adott s ad erre a kérdésre. Önelvűség vagy közösségi-nemzeti küldetés? Esztétikai autonómia vagy világképi ihlet? Ideológiai értékrend és kánon, avagy teljesen szubjektív, egyedi minőség? Aktuális, netalán politikai konnotáció és megrendelés, avagy „tisza költészet”, nyelvi-poétikai világteremtés? Van-e fővonal a magyar irodalomban, s ha igen, melyik az? Még egy-egy kultúra-felfogáson belül is folytak, zajlanak erről viták és hangsúlyeltérések; ezek is tükrözik a kultúra, az irodalom természetének és funkciójának történeti alakváltozásait (elegendő csak utalni a baloldali, marxista ihletettségű irodalomfelfogás belső diskurzusaira, sőt szakításaira).¹⁹ A 20. század dere-

¹⁸ D. Magyar Imre: *Eltárs István: Kendermag hó alatt. Petőfi Sándor: Anyám tyúkjá*. 2000, 2013/6. 8–11. A leletet Mórocz Gábornak köszönöm.

¹⁹ Vö.: Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúra-felfogások 1847–2014*. Bp., Napvilág, 2015.

kától a „nyitott mű” dilemmája, továbbá a narratívákat meghaladó posztmodern nyelvkritikai szemlélet versus a „képviselési irodalom” paradigmája szintén összefügg a nemzet és az esztétikum történelmi viszonyának értelmezésével.

A 2000-es évek elején a hazai szellemi életben – elsősorban József Attila lírája körül – kibontakozott ún. *referencia-vita* szintén erről, avagy erről is szólt: teher-e vagy érték a világnézeti, közéleti referencia az autonóm művészi alkotásban? Mit jelent a poetológiai és a referenciális (vagy kontextuális) olvasat a kultúrában?²⁰ S ugyanez a tétje a közéleti költészetről kibontakozott diskurzusnak, amely Kemény István *Búcsúlevél* c. verse (2011) és egy gazdag antológia nyomán bontakozott ki elsősorban az *Élet és Irodalom* hasábjain 2010 után.²¹ Király István irodalomszemlélete ebben a sokhullámú diskurzusban az *esztétikum erkölcsi-társadalmi-eszmei tartalmainak elsődlegességét, értékteremtő relevanciáját* hirdető irányzatba illeszkedik. Kezdetben rigid, merev, ideologikus összefüggést teremt a „külső”, a politikai, ideológiai, életrajzi referencia és az esztétikai érték között, majd később, érett pályaszakaszában már csak minőségi szinten vállalja ezt az *inherenciát*. Az ideológiát mint az irodalmi érték inherens alkotóelemét törekszik elválasztani az ideologikusságtól; az irodalom morális küldetésének felmutatását pedig a moralizálástól.

Az 1980-as években Király már elfogadja a szkepszis és a dezillúzió művészi értékteremtő lehetőségét, a recepcióesztétika egyes tapasztalatait, a különböző olvasatok pluralizmusát. Érzékeny lesz a nyelvkritikai irodalom újdonságai iránt, tanítva tanuló irodalomtanárként kezdi megérteni a kánonváltás, a horizontváltás új értékeit is. Differenciálja, humanizálja és pluralizálja, de nem adja föl a realizmus és a népiség eszményét. A korábbinál ritkábban és rezignáltabban emlegeti őket és egyre jobban idegenkedik a nemzeti önelvűségtől és profetizmustól. A legjobb példa erre Tandori-tanulmánya, amelyben megrendülten szembesül a 20. század végének globális, ökológiai és szociális kihívásaival, a kozmosz és az ön magát is veszélybe sodró földi emberiség, az egyetemes emberi lét, a nihil és a hétköznapi erkölcs összeütközéseivel. Tandori verseiben és prózájában – írja – felsejlik „a kor alapvető antagonizmusa, a természettudományos előreugrás és kulturális elmaradottság közti ellentmondás. A technikai civilizatórikus fejlődés nagykorúságához erkölcsi-szellemi kiskorúság társul, s innen szemlélve minden objektív szükségessége ellenére is lehetséges, hogy utópia csupán a szelídség vágya, az otthonossá tett világ reménye. A költészetnek azonban épp az a feladata, hogy bármilyen félnéken és visszafogottan, de ilyen utópiákat – reális utópiákat – írjon be a szívbe. Mert mint Tandori írta, ha nem is *élhető*, de *mondható*, sőt mondandó ez már.”²²

²⁰ Vö.: Agárdi Péter: *József Attila, a közös ihlet. Egy irodalmi centenárium tükre és anatómiája*. Bp., Napvilág, 2010. 174–200.

²¹ *Édes hazám. Kortárs közéleti versek*. Szerk.: Bárány Tibor. Bp., Magvető, 2012. Kemény István versének legújabb értelmezése Fenyő D. György tollából: *Tiszatáj* 2021/12. sz. Diák-melléklet 120–124.

²² *Egy befogadói élmény nyomában*. [1988] In: Király István: *Petőfitől Tandorigig*. Szerk.: Agárdi Péter és Soltész Márton. Bp., Osiris, 2021. 444–476. (475–476.)

Kenyeres Zoltán megfogalmazásában „az irodalom tudatforma-alakítóként és nem elsősorban esztétikai értékteremtéséért volt fontos számára”.²³ Király irodalomszemlélete tehát társadalom- és nemzetcentrikus, de az esztétikum nála nem az ideológia, a politika szolgárolánya, mint például Beöthynél, akinél az irodalom a „volgai lovas” nemzetkarakterológiájában a „magyar faj” leghitelesebb önkifejezése. A nemzetet ugyanakkor Király organikusan, alapvetően kulturális-etnikai folytonosságában, nyelvi-tudati egységében értelmezte. Jogos vitában volt a doktriner marxizmussal, ezért is voltak termékenyítőek 1970-es évekbeli radikális kezdeményezései a Molnár Erik-vita újratárgyalására. Volt érvelésében számos melléfogás, ahistorikus és aktuálpolitikai hangsúlytévesztés, ezeket bőven (és olykor egyoldalúan) szóvá is tette a korabeli szakkritika, vitairodalom és publicisztika. Az mindenesetre tudományos, ideológiai és közéleti érdeme, hogy megkísérelte összekapcsolni a „szocialista hazafiság” aktuális igényét, vágyott tartalmát a magyar patriotizmus korábbi tradícióival. Az „individualista szupranacionalizmussal”, a tőkés fogyasztói életforma-normával perelve is elutasította a nacionalista historizálást, a romantikus antikapitalizmust és a xenofób nemzetieskedést. A rendszerváltozás küszöbén pedig már érzékelte, hogy a történelem (vissza)forduló kereke ismét felidézheti ezeket a múltbéli árnyakat.

Az irodalom társadalmi-erkölcsi szerepvállalásának hirdetése Király

esetében három szellemi-kulturális tartomány bevonásával, pontosabban az ezekkel kiépült szerves összefüggésben érvényesült: 1. állásfoglalás a *nemzetkarakterológia* körüli 20. századi vitákban; 2. a *morálpedagógia* tételeinek, gyakorlati módszereinek képviselőjében és 3. a *nemzetnevelés* ügyében. Szerintem ezeknek a tágabb, „külső” szellemi, társadalmi – tehát nem elsősorban irodalmi – „megbízásoknak” a belsővé tétele volt és lett Király *irodalomfelfogásának, szövegolvasásának, történelmi és kritikai interpretációinak a tengelye*. Súlyosabb, távlatosabb referenciák, makroihletek ezek azokhoz képest, mint amiket a leggyakrabban föl szoktak róni Királynak: tudniillik a politikai aktualizálást, a szocialista rendszerlegitimáció szolgálatát, a propagandisztikus ideologizálást, avagy a személyes élmények és ízlés kanonizálását.

A *nemzetkarakterológia* történeti újragondolása elsősorban a nemzeti és a nemzetközi értékek dialektikáját elemző esszéikben,²⁴ Ady rendszerkritikus patriotizmusának és a körülötte folyó éles vitáknak a rekonstruálásában, a Szabó Dezső- és Németh László-tanulmányokban s nem utolsósorban Lu-kács György magyarságfelfogásának izgalmas történeti rekonstruálásában érhető tetten.

Ami a *morálpedagógiát* illeti: nincs terem itt arra, hogy Király pedagógiai ihletét és tanárfelfogását beillessem a nemzetközi és a magyar, a laikus és a vallásos, ezen belül a katolikus és a protestáns, az ó- és az újszövetségi morálpedagógiák rendszerébe.

²³ Kenyeres Zoltán: *Király István*. <http://ujiras.hu/2021/07/05/kenyeres-zoltan-kiraly-istvan/>

²⁴ Például: *Nemzeti és nemzetközi a mai kultúrában*, Napjaink, 1985/2., 3–5.

Elő kellene venni és elemezni ehhez gyermek- és ifjúkorának tankönyveit és tanításait; az összevetésekkel és a differenciák kimutatásával tanulságos neveléstörténeti konklúziókra is juthatnánk. A kálvinista prédikatori hagyományok – belső konfliktusok, bűntudatok, vezeklések kíséretében – egész életére és stílusára igen erős hatást gyakoroltak. Természetesen élesen különböztek egymástól az *Ó- és az Újtestamentum* erkölcsi tanításai, üzenetei; történeti és aktuális teológiai okokból más a *Jónás könyve*, a *Jób könyve*, a *Hegyi beszéd*, a *Páli levelek*, majd Luther, Kálvin vagy éppen a sokkal toleránsabb erdélyi reformátusság morálfelfogása.²⁵ Király jól ismerhette ezeket, sárospataki, majd Eötvös kollégiumi diákként, illetve a tanárképzés során bőségesen kapott az egyházi és a világi erkölcstanokból, nevelélméletekből. Morálpedagógiai tájékozódása nyolcvan-száz évvel ezelőtti forrásokra épült, de „ökomenikusan” magába szívta, laicizálta alaptételeiket és módszereiket, majd beépítette az khiliasztikus-messianisztikus, majd a bürokratikus szocializmusfelfogásba, „a szocialista, a kommunista ember” eszményébe. Az 1960-as évektől már fokozatosan humanizálja, demokratizálja s mindenekelőtt „irodalmiasítja” őket; az 1980-as években pedig túllép a kollektívizmus prioritásának merev ideológiáján, önkritikusan deklarálja: nem szabad szembeállítani a közösséget és az individuumot az előbbi javára, nem lehet közöttük hierarchikus, fölé- és alárendeltségi viszony.

²⁵ Köszönöm Donáth László evangélikus lelkész e témakörrel kapcsolatos 2021 késő nyári előadásait, javaslatait.

Mind a *nemzetkarakterológia*, mind a *morálpedagógia* beilleszkedik a *nemzetnevelés* tágabb projektjébe. Tankönyveket is írt. A nemzetnevelés fogalma és tartalma Eötvös Józseftől Kunfi Zsigmondon, Kornis Gyulán, Imre Sándoron, Klebelsberg Kunón, Németh Lászlón, Karácsony Sándoron, Gömbös Gyulán, Hóman Bálinton, Földes Ferencen át Márai Sándorig igen gazdag és sok polémiával járó program és ideológéma. Nincs jogunk arra, hogy a fogalom, illetve a nemzetnevelési paradigma 20. századi jobboldali, kirekesztő, sovinszta változataira és gyakorlatára hivatkozva magát a fogalmat is elveszük, annál is kevésbé, hiszen több liberális, demokratikus, baloldali irányzat használta, ha persze gyökeresen ellentétes értelmezésekkel is.²⁶ A teória és a praxis a nemzetnevelésben gyakran ütközött egymással egy-egy kultúrafelfogáson belül is. Legitimnek tartva a nemzetnevelés fogalmát és – a világnézeti motivációtól függően – művelődési stratégiáját, Királyt abban tekinthetjük újítónak, hogy a viszonylag konzervatív nemzetnevelés-diskurzus meglehetősen zárt norma- és eszközrendszerét a modern 20. századi irodalom élményeivel és tapasztalataival frissítette föl s újította meg – elsősorban Ady, Kosztolányi, Pilinszky és Tandori vonatkozásában. Eközben eltávolodott a sterilen értel-

²⁶ Vö.: Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Bp., Napvilág, 2015. Legújabban: Dévényi Anna: *Nemzetnevelés-parafrázisok: A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Pécs, 2020, Kronosz. A részletes bibliográfiai hivatkozásokat mellőzve utalok a nemzetkarakterológia fogalmának és érvényének 1960 utáni igényes szakmai értelmezésére Szűcs Jenő, Pataki Ferenc, Laczó Miklós, Poszler György, Hunyady György s mások munkáiban.

mezett „szocialista erkölcs” harsány prédikációitól.

Király idegenkedett a valódi és vélt liberalizmustól, individualistának, célracionálisnak, tőke-, fogyasztás- és érdekorientáltnak tartotta. Mégis: az 1980-as években az általa nem kedvelt Márai Sándornak a toleranciát, a személyiség tiszteletét, a „tapintatot” megkövetelő nemzetnevelési elveihez²⁷ hasonló gyakorlati erkölcsi normarendszert képviselt. A „mindennapok forradalmiságát”, a megértést, a közelre nézést, a részvétet hangsúlyozó szempontjai – oktatói-nevelői ethosza, sőt erosza – révén Király pedagógiai szemlélete, értékrendje számos ponton rokonságba került a polgári íróéval. Irodalomszemléletében tehát a tágan értett *társadalomalakítási*, „*nemzetpedagógiai*” *motiváció volt a domináns „külső” meghatározó*, s nem a mindenkori aktuális politikai ideológia, a rákosista-kádárista legitimáció, illetve a hozzájuk alkalmazkodás.

Érdeemes megvizsgálni egy analógiát: az „ellenpóluson” álló Esterházy Péter irodalomfelfogásával. Köztudott, hogy Esterházy Péter ironikusan idézte, parafrázeálta Király Mikszáth-monográfiáját, illetve alakját,²⁸ s ezt Király később, sértődését föladva önérzetesen tudomásul vette és ön-kritikusan reflektálta. Az eredeti „konfliktus” kettejük irodalomszemléletének gyökeres különbségében rejlett. Király az elkötelezett, az ún.

képviselési, a realista irodalom kánonjában gondolkodott és érvelt, míg Esterházy az autonóm, önelvű nyelvi-esztétikai értékek, a posztmodern szenvedélyesen ironikus ars poeticáját vallotta. Király népi-szocialista elkötelezettsége a maga őszinte szenvedélyével és korai doktriner túlzásaival nyilvánvaló volt. Esterházy Péternek az 1980-as években ismertté, sőt szállóigévé lett bonmot-ja így szólt: *az író ne népben és nemzetben gondolkozzon, hanem alanyban és állítmányban.*²⁹ Ez elsősorban a szerveződő népies ellenzék dagályos megnyilatkozásaival, de egyúttal Király majdnem kanonizált ideológiai követelményrendszerével szegült szembe. Vagyis hogy nem a szubjektív népi-nemzeti szándék az elsődleges, hanem az alkotói tehetség és a mesterségbeli tudás, aminek a magyar nyelvvel való bánni tudás a minimumkövetelménye. Ezt a kijelentést annak idején többen a népi ihletésű-arculatú irányzat, a társadalmi elkötelezettség posztmodern lebecsülésének tekintették, sőt akár az írói hivatás elárulásának. Holott „csak” az írói hitelről szólt, arról, hogy lejárt a kötelező tartalmi, mondanivalóbeli, magatartásbeli kánonok ideje (akár „kormánypártiak”, akár „ellen-

²⁷ Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Bp., Révai, 1942.; Pozsony, Kalligram, 1993.

²⁸ Esterházy Péter: *Termelési regény* (1979), vö.: *Interjú Király Istvánnal* [1989]. Készítette: Széchenyi Ágnes, jegyz.: Katona Ferenc; szöveggond.: Mórocz Gábor. In: *Király István öröksége. Írások tőle és róla*. Szerk.: Bolvári-Takács Gábor. Sárospatak, Zempléni Múzsza Alapítvány, 2021. 97–98.

²⁹ „Márpedig rossz rég, ha a Tiszát nem a szakférfiak rendezik, a nemzetet meg... hát... azt magának a nemzetnek kell föl-fölvirágoztatnia tisztességes és rátermett vezetői bő-ö-ölcs irányításával. Minden más eset ennél rosszabb. S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban és állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába *mondja*: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.” Esterházy Péter, *Kis magyar pornográfia*, Budapest, Magvető, 1984, 10. Az elhíresült mondat később Esterházy más szövegeibe is átkerült. Köszönöm néhai Tarján Tamásnak, hogy megadta a szállóigévé lett passzus pontos forrását.

zékiek”). A tiszta, ideológiamentesnek hirdetett *szövegirodalom* lett a divat, sőt a norma.

Szellemi életünk másik, népi-nemzeti s részben baloldali szárnyán közben megszerveződött az a szekértábor, amelyik a lejáratottnak tekintett marxista „pártosság, népiség, elkötelezettség, realizmus” kategóriái helyett a „képviseleti irodalom”, a „nemzeti felelősség” vagy a „társadalmi szerepvállalás” irányzati önelnevezését tűzte a lobogóra. Ez sem volt ideológiamentes formula – ahogy a narratívákkal leszámoló posztmodern sem.

A hetvenes–nyolcvanas évek *nyelvkritikai fordulataival* beköszöntő *posztmodernről*, a kánonokról és a horizontváltásról, illetve a két domináns és rivális művészetelméleti stratégiáról („népi-nemzeti” és „posztmodern”) sokrétegű diskurzus bontakozott ki. Mindez összekapcsolódott a rendszerváltozás körüli évek más éles szellemi-közéleti vitáival. Ebbe szólt bele – a 80-as évekhez képest már jóval kisebb figyelmet kapva – Esterházy „nyelvközpontú” állásfoglalása. 2003-ban, a *Mindentudás Egyetemén* tartott előadásában (illetve a később publikált teljes szövegben)³⁰ visszatért a korábbi „ügyre”: „Az író alanyban-állítmányban gondolkodik. Mennyi hercehurca van e mondat körül, miközben sima tautológia, annyit mond, hogy az író író (nem népvezér, nem eszmetörténész és nem tornatanár).”³¹ Esterházy szerint *az irodalom* – akár akarja ezt a mindenkori szerző, akár nem – *mégiscsak a szabadságról, a nemzetről, a politikumról, az erotikáról, az örök*

emberiről is szól. Ha az író demonstrálni akarja a mondanivalóját, „akkor mondja, álljon katedrára és beszéljen. De úgy van, ahogy Jozsip Brodskij írja: Szakmánk méltóságának nem a szónoki emelvényen tanúsított magatartás a mércéje. Rendben, a szerző ne *akarjon* mondani semmit, de ha a könyve se mond semmit, akkor minek az egész fölhajtás. [...] Az irodalom – a filozófiával, a vallással, a tudományal – *a lét titkait fürkészi*. Azon írók könyvei is, akiknek ez a vallomás túl sok, akik le nem írják ezt a mondatot – én is ilyen vagyok, csak én leírom.”³²

Esterházy itt kilépett a posztmodern referenciaellenes szövegirodalom mintájának ráaggatott (bár alkatától és öniróniájától nem teljesen idegen) szerepéből. Tisztelte azokat a klasszikus és kortárs írókat, íróársakat (ha ő csak közvetve volt is ilyen alkatú), akik – a lét titkait fürkészve – a nyilvánosság elé tárják szociális érzékenységüket, „képviseleti irodalmi” szándékukat, akik adott esetben állampolgárként, írástudóként bele is szólnak a hétköznapi diskurzusokba. De csak akkor, ha nem teszik kötelezővé, normatívvá ars poeticájukat, ha közben nem vonják meg másoktól a nemzeti és az írói illetékességet, ha nem magukat nevezik ki „a nemzeti oldal” képviselőinek. És leginkább akkor, ha nem tehetség-, nyelv- és teljesítménypótlékként deklarálják társadalmi és nemzeti küldetéstudatukat. A kései Király értékrendbeli, esztétikai nyitása Kosztolányi, Pilinszky és Tandori felé, illetve Esterházy 2003-as ars poeticája e tekintetben mintha jelentősen közeledett volna egymáshoz. Esterházy persze maga is vállalt polemizáló közírói szerepet, de elsősorban

³⁰ Esterházy Péter: *A szavak csodálatos életéből*, Budapest, Magvető, 2003.

³¹ *Uo.*, 49.

³² *Uo.*, 37. Kiemelés az eredetiben.

a szellemes, csipős szépírói publicisztika műfajában. Király viszont továbbra is törekedett „népben, nemzetben gondolkodni”, de egyúttal a nihilt, a kisemberi szorongást, a dezillúziót is realitásként, művészi referenciaként magába foglaló „lét titkait fürkészni”-program mellé állt. Ugyanakkor szigorúan elvárta, hogy mindez „alanyban és állítmányban” legyen megírva. Elfogadta, sőt igyekezett minél mélyebben megérteni az övéhez képest másféle, alternatív világképeket, irányzatokat, a különféle olvasatokat, s ez kései népszerűséget szerzett neki a fiatal olvasók és irodalmárok, egyetemi hallgatók egy része körében. Ugyanakkor Pilinszkyvel, Tandorival továbbra is „nevelt”.

*

A művészi és a kritikai kánonok, a tudományos normák, a kultuszok szükségképpen változnak. Vannak olyanok, amelyek elavulnak, ledőlnek, amelyeket lerombolnak; vannak, amelyek dokumentumértékűvé válva hátrébb lépnek. A nagy formátumú alkotók akár vitatható üzenetei átléphetik az évtized-, sőt az évszázadhatárokat, a társadalmi modelleket és a politikai kurzusváltásokat is. Úgy vélem: Király nemzeti hevülete és minőségi irodalmi elemzőképessége, tudományos igényessége és morálpedagógiai ethosza – egyes efemer tételei, ítéletei ellenére – eleven örökség a 21. században. Az Adynál, József Attilánál, Lukács Györgynél, Tandorinál és másoknál fölmutatott és irodalomtör-

téneti-pedagógiai paradigmává emelt „*mégis-morál*” visszahatva a szerzőre, a tudós alkotónál saját világképpé, identitássá, Király *kulturális mégismoráljává* nemesült. Ott olvashatók ennek megfogalmazásai utolsó, már-már testamentumszerű írásaiban, kórházi följegyzéseiben. Az már más kérdés, hogy az a roppant mértékű *globális, mediális, digitális és képi kultúraváltás*, a civilizáció veszélyeztetettsége, amiben élünk, illetve a – már nem is posztmodern, hanem – *posztkulturális állapot*, aminek a küszöbére értünk, mit enged meg nekünk örökségvállalásból és kreativitásból. Egyáltalán: mi marad az irodalom és az olvasás szeretetéből?

Voltak, vannak Király több mint négy viharos évtizedet átívelő munkásságában, habitusában önáltatósok és tévesztések, bukások és vezeklések, moralizálások és „tanulságos” ellentmondások, politikai rövidre zárások és historizálások. De legalább ennyi tisztességes, sőt tiszteletre méltó önkorrekció és még több marandó felismerés, elemzés és értékalítás. Alapvető törekvése a nemzeti demokratikus érzületű, az autonóm embert nevelő morálpedagógia, valamint a plurális irodalmi kultúra *összekapcsolására* a magyar művelődés történetében klasszikus értékke rögzült. A 21. század második évtizedének, napjainknak a sokszor brutális társadalmi-szellemi-ideológiai tendenciái, a nemzetieskedő és kirekesztő kultúraellenesség felől vissza tekintve: felettébb időszerűen.